

Hrvatsko ranonovovjekovlje, ovisno o regiji, poznaje brojne termine za privilegirane slojeve društva, koji odražavaju i njihovu raznovrsnu genezu: plemstvo, velikaši, armalisti, vlastela, patriciji. Često se za sve te kategorije koristi zbirna imenica plemstvo, a uzevši je kao tehnički termin koji olakšava pisanje sinteze upotrijebit ćemo je i ovdje. Kad govorimo o plemstvu na današnjem hrvatskom prostoru u 18. stoljeću, važno je istaknuti nekoliko temeljnih aspekata.

Prvo, u 18. stoljeću elitni je sloj na ranonovovjekovnom hrvatskom prostoru još uvijek bio izuzetno regionalno heterogen, kako oblicima i opsegom političke participacije, fiskalnim pravima i privilegijama, gospodarskim statusom, tako i načinima stjecanja imovine, obvezama prema Kruni, modalitetima promocije, itd. Na političkoj, tj. na staleškoj razini, plemićki slojevi na hrvatskom ranonovovjekovnom prostoru funkcionirali su u politički i pravno jasno odijeljenim cjelinama, zadržavši specifične političke i regionalne identitete te pravne kulture.

Drugo, u 18. stoljeću u znatnoj je mjeri pojačana unutarnja transformacija plemićkih slojeva, opet po regionalno distinktivnim principima – od patricijata Dubrovnika te Mletačke Istre, Dalmacije i Boke kotorske do kontinentalnog plemstva – sve izraženije slijedeći trendove agregiranja i promocije tzv. novoga plemstva. Pojačana biološka mobilnost između društvenih slojeva nije značila da je sam plemićki sloj izgubio homogenost. Baš naprotiv, podjela na plemiće i neplemiće ostala je u 18. stoljeću dominantnom podjelom, a biti plemić još je uvijek bilo najviše društveno ostvarenje uspješne obitelji ili osobe iz bilo kojega drugog sloja, u bilo kojoj regiji, što je doprinosilo opstanku »staroga poretka«.

Treće, koliko su god ovi elitni slojevi na hrvatskom povijesnom prostoru u 18. stoljeću bili skromne financijske moći i političkog utjecaja u europskom kontekstu, primarni identitet povlaštenoga društvenog sloja i njihov simbolički kapital činili su ih i dalje sastavnim dijelom europskoga elitnog društva, europskim plemstvom, što se očitovalo na razini izražene geografske mobilnosti i bračnog povezivanja osoba plemićkog ranga, ali i životne svakodnevice u najširem smislu, od praćenja kulturnih trendova do odijevanja i mode.

Četvrto, simbolički kapital i svakodnevne prakse integrirali su plemstvo na europskoj razini, a time i na hrvatskom ranonovovjekovnom prostoru, mada još uvijek dominantno na socijalnoj razini.

◀ Palača Gregorina u Kotoru

Obitelj Gregorina (Grgurina) zavičajem je iz Istre te se njezini članovi bilježe i kao plemići grada Poreča. Tijekom 18. stoljeća ubrajaju se među vodeće kotorske obitelji, a u kotorsko su plemstvo agregirani 1755. godine. Palača Gregorina smještena je na Trgu Bokeljske mornarice. Tijekom 19. stoljeća palača je bila sjedište Gradskog poglavarstva ili raznih vojnih nadleštava, a između dva svjetska rata sjedište je Sreskog načelstva, s time da je na dijelu prvoga kata uspostavljen prvotni Muzej Bokeljske mornarice. Od 1952. godine cjelokupna je palača Pomorski muzej Crne Gore.

Magnati, velikaši, armalisti, jednoselci: plemstvo Banske Hrvatske i Slavonije

Kad je takozvana Banska Hrvatska u pitanju, 18. stoljeće donijelo je znatne promjene u političkoj, gospodarskoj i vojnoj domeni, na kojima je plemićki sloj temeljio svoj ugled (simbolički kapital) i povlašteni položaj u društvu. Povoljan završetak Bečkoga rata pokrenuo je razdoblje dubinskih reformi Habsburške Monarhije te su prijelaz u 18. stoljeće obilježili pokušaji uvođenja niza stalnih institucija, kao što su saborski odbori i kraljevske konferencije, promjene u karakteru banske službe, reforme županijske uprave, reforme Vojne krajine, itd. Niz novih institucija zahtijevao je i odgovarajuće službenike te su već za vladavine Leopolda I. (1658–1705) brojne stare plemićke obitelji, posebno one neposlušne, izgubile imanja i časti, a car je sustavno promovirao novo plemstvo, najčešće vojno i činovničko, koje je bilo mnogo lojalnije.

Nadalje, plemstvo je na mađarskom i hrvatskom prostoru, zahvaljujući specifičnoj genezi, stoljećima bilo u jedinstvenu položaju, korporativno je uživalo sva prava i privilegije te dugo nije poznavalo staleško raslojavanje. Raslojavanje koje je prvo uslijedilo podjelom na magnate i plemstvo dugo se iskazivalo samo u limitiranom pristupu gornjem domu Ugarsko-hrvatskoga sabora te u obnašanju najvažnijih javnih službi (npr. ban je morao biti velikaš, a podban običan plemić), dok je sudjelovanje u radu Hrvatsko-slavonskoga sabora bilo stoljećima otvoreno svim plemićima. S 1608. godinom javile su se prve pravne regulative glede političke participacije na Ugarsko-hrvatskom saboru dok je sudjelovanje na Hrvatsko-slavonskom saboru ostalo otvoreno za sve plemstvo. Tek u 18. stoljeću, očito ponajviše zahvaljujući znatnom povećanju broja plemića i njime izazvanoj potrebi za sve većim ograničavanjem prava političke participacije, raslojavanje među plemstvom postajalo je sve izraženije, kao i potrebe pravnog reguliranja podjele na staleže. Tako su u Banskoj Hrvatskoj postojali stalež prelata, stalež velikaša/magnata te stalež plemstva koji su činili i srednje i sitno plemstvo, armalisti, plemići jednoselci, itd. Titule kao grof ili predikati *de* i *von* javljaju se sve češće uz staru titulu baruna ili *comesa*, koja se dotad upotrebljavala samo za mali broj velikaša.

Procesi karakteristični za 18. stoljeće su i višestruko povećanje broja jednoselaca u tri hrvatske županije – od oko 280 krajem 16. stoljeća do blizu 2400 u 18. stoljeću. Najviše je jednoselaca bilo u Zagrebačkoj (1200–1300 obitelji) i Križevačkoj (oko 1000), a puno manje u Varaždinskoj županiji (oko 100 obitelji). Na slavonskom prostoru ih u 18. stoljeću nije bilo, kao ni nižeg i srednjeg plemstva. Zatim je tu pojava brojnoga drugog novog plemstva koje je plemićki status dobivalo za vjerno obavljanje javnih i vojnih službi i klijentelističkim vezama te plemstva koje je na dvoru jednostavno kupilo plemićke diplome, odnosno grbovnice (*litterae armales*). Pojava toga raznolikog a brojnog plemstva koje najčešće nije imalo ili posjedovalo odgovarajuća imanja, dovela je do njihova razlikovanja pod imenom armalista. Vladarima je posao dodjeljivanja plemićkih diploma bio financijski i politički isplativ pa su u plemstvo primani bogati trgovci i poduzetnici, ali i pripadnici seljačkog sloja boljega imovinskog stanja. Armalista je krajem 16. stoljeća bilo dvadesetak, a početkom 19. stoljeća oko 800–900, pri čemu je najveći skok ostvaren tijekom 18. stoljeća.¹

¹ Josip Adamček, *Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću*, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, uredila Mirjana Gross, Zagreb 1981., 60–61.

Grbovi plemićkih obitelji sjeverne Hrvatske

Za 18. stoljeće karakteristična je pojava na stotine plemićkih obitelji koje su plemstvo, često bez popratnog imanja, stekle obavljanjem najrazličitijih javnih službi na županijskoj, kraljevinskoj ili nekoj višoj razini. Donosimo nekoliko grbova iz različitih dijelova hrvatskoga ranonovovjekovnog prostora.

BUBANOVICH (BUBANOVIC.)



Grb obitelji Bubanović (Bubanovich)

Thomas Bubanovich je 26. srpnja 1792. dobio plemićku grbovnicu kao računovođa (*Rechnungsführer*) Srijemske županije. Obznanjena je u Vukovaru u kolovozu 1794.

GARA b.)



Grb obitelji Garić (Garics; Gara)

Gaspar Garics (sa ženom i djecom) dobio je 8. listopada 1765. plemićku grbovnicu kao *Fiscal* Požeške županije.

BARABÁS.



Grb obitelji Barrabás (Barabás)

Franz Barrabás je 3. siječnja 1791. dobio plemićku grbovnicu (*Adels- und Wappenbrief*) kao predsjednik suda (*Stuhlrichter*) Križevačke županije, za sebe i suprugu (Rosaliu Mrachich), što je zavedeno i na Hrvatskom saboru 1792. Jedan od njegovih nasljednika, Sándor von Barrabás, bio je arhivist Zagrebačke županije.

HERCZER.



Grb obitelji Herczer

Franz Herczer je 18. studenog 1790., kao upravitelj pošte (*Postmeister*) u Varaždinu, dobio plemićku grbovnicu za sebe i svoje sinove, Josepha i Franza Xavera.

Plemstvo u Bansknoj Hrvatskoj (tri županije) svakako je bilo višestruko brojnije nego u Slavoniji. Udio plemstva u ukupnoj populaciji odrazio se i u prosječnom broju selišta po plemiću jer je u Bansknoj Hrvatskoj na jednog plemića dolazilo u prosjeku trideset selišta, a u Slavoniji 240 selišta.²

Obrada popisa iz 1787. donosi sljedeće podatke. Ponajprije podatak da je cijela građanska Hrvatska imala oko 382.800 stanovnika, a Slavonija oko 265.600 stanovnika, ukupno oko 77.300 obitelji, od čega 3250 plemićkih obitelji, a među njima 9782 odrasla plemića iznad 17 godina. Plemićima je pripadalo i 1528 svećenika i crkvenih osoba. Odraslih slavonskih plemića bilo je izrazito malo, 356, a 1809. godine 405, uključujući i one malobrojne u javnim službama po slavonskim županijama. Ukupan broj hrvatskoga plemstva, uključujući žene i djecu, procjenjuje se na oko 25.000. Mada se podaci i procjene u historiografiji donekle razlikuju, ipak ostaje činjenica da je slavonsko plemstvo u 18. stoljeću bilo višestruko malobrojnije nego u građanskoj Hrvatskoj, odnosno da je udio plemstva u ukupnom broju stanovnika u građanskoj Hrvatskoj bio relativno visok, oko 6,5 %, od čega je daleko najveći dio činilo turopoljsko, kalničko i zelinsko niže plemstvo – jednoselci, takozvani šljivari.

Jedan od velikih izazova za plemstvo Banske Hrvatske bio je povratak privatnih imanja nakon oslobođenja od osmanske vlasti, kao i vraćanje tih teritorija pod ingerencije kraljevinskih i banskih institucija. Nadalje, gorući problem, već stoljećima, bio je povratak autoriteta tim istim institucijama, posebno banu. U prvome plemstvo nije imalo puno uspjeha, osim nekoliko utjecajnih velikaških obitelji, pa su spomenuti krajevi najvećim dijelom dospjeli pod vojnokrajišku i komorsku vlast ili vlast stranih plemića. Ni u drugome nije bilo više uspjeha. Ingerencije postojećih, autohtonih institucija ionako su sve više slabile zbog niza novih nadređenih institucija u Beču. Kad su u pitanju veliki dijelovi ranonovovjekovnog prostora, tj. krajiški i oslobođeni dijelovi, u njima hrvatsko plemstvo, zbog institucionalnih i financijskih slabosti, uglavnom nije uspjelo nametnuti svoja rješenja, osim što je ban zadržao, odnosno zadobio, sudske ovlasti nad civilnim prostorima. Unatoč simboličkim imenovanjima i daljnjem preustroju županijske vlasti na prostoru od Srijema do mora, te neupitnoj pravnoj jurisdikciji bana, tijekom 18. stoljeća slavonski je prostor najvećim dijelom ostao izvan političkog domašaja bana i Hrvatskoga sabora, odnosno domaćih plemićkih elita. Ban nije imao tijela izvršne vlasti potrebna za rapidno povećavajući broj poslova, a velikaši su često bili nezainteresirani za lokalnu politiku aspirirajući na više pozicije. Nadalje, bana je uslijed čestih odsustava zamjenjivao podban (tradicionalno pripadnik plemstva, ne velikaša) koji je ujedno obnašao dužnost zagrebačkog i križevačkog župana. Uslijed takve situacije, uprava zemljom bila je transferirana na tijela lokalne vlasti, tj. županijske velike i male skupštine, u kojima se okupljalo niže i srednje plemstvo. Stoga su, već i zbog nezainteresiranosti velikaša, prema polovici 18. stoljeća upravu Banske Hrvatske polako preuzimali pripadnici srednjeg i nižeg plemstva pod vodstvom podbana Ivana Raucha – u želji za društvenim probitkom. Najveći dio plemstva na području Banske, odnosno nešto šire shvaćene građanske Hrvatske, posjedovao je malo zemlje ili je uopće nije posjedovao te je i njihov politički utjecaj u regiji bio relativno slab. U takvim okolnostima,

² Godine 1785. Banska Hrvatska imala je 19.000 plemića muškaraca na 232.000 neplemića. Od ovih 19.000 polovica je bila jednoselaca te nisu imali kmetove, a plemićima se pribraja i oko 1100 crkvenih osoba. U Slavoniji je u isto vrijeme na oko 265.000 stanovnika bilo 700 plemića (*Historija naroda Jugoslavije*, sv. II, uredili Branislav Đurđević, Bogo Grafenauer, Jorjo Tadić, Zagreb 1959., 1078).

a bez želje i vizije za uvođenjem znatnijih, već desetljećima nužnih promjena u sustavu, rečene grupacije nisu mogle ostvariti veći utjecaj u široj regionalnoj politici te su zbog svoje pasivne politike marginalizirane.

Plemićki je sloj najvećim dijelom živio od zemljoradnje i vlastelinskih prihoda. Građanski sloj, obrtnici i trgovci u osamnaestostoljetnoj Banskoj Hrvatskoj bili su relativno malobrojni uspoređi li se njihov broj s onim u Europi. Često se radilo o strancima s kapitalom i interesima koncentriranim u većim trgovačkim središtima izvan hrvatskog prostora. Najveći dio sitnog plemstva ostajao je vezan za svoje posjede, nije ga odlikovala veća mobilnost u regiji, nije sustavno školovan te se i zbog slabih financijskih potencijala, ali i zbog nedovoljnog poznavanja potrebnih vještina, slabo i periferno uključivao u zemaljsku i međunarodnu politiku. Ponajprije se to odnosilo na brojne jednoselce, mada su pojedinci iz toga nižeg plemstva zahvaljujući tituli lakše mogli ostvariti napredovanja, bilo kroz političke službe, bilo kroz poduzetništvo.

Dio plemstva, iz svih plemićkih slojeva, upuštao se u razne poduhvate s limitiranim uspjehom. Domaće plemstvo nije u nekoj velikoj mjeri sudjelovalo u novčarskim i trgovačkim poslovima koji su karakterizirali patricijat na Jadranu. Ipak, razni oblici isplativih gospodarskih aktivnosti kao što su trgovina, a pogotovo manufakture, postupno su se javljali među plemstvom Banske Hrvatske i Slavonije. Velikaši i plemići su se više od drugih slojeva upustili u pokretanje velikih poslova, tvornica i manufaktura, uz manji broj trgovaca iz većih gradova te državne ili crkvene institucije. Radilo se o tvornicama šećera, voska i svijeća, tvornicama stakla, kožarama, svilanama, suknamama, brodogradnji i slično. Grofovi Sermage utemeljili su 1768. godine manufakturu sukna na stenjevačkom imanju, a uskoro su to pokušali, s malo uspjeha, i grofovi Draškovići u Trakošćanu, Patačići u Vidovcu i Batthyány u Ozlju. Plemstvo je koristilo svoje šume, posebno za osnivanje staklana u okolici Požege ili Daruvara, u čemu su dominirale velikaške obitelji Pejačević, Janković i druge. Veći zemljoposjednici upuštali su se u pokušaje eksploatacije i prerade ruda kao, primjerice, Erdődyjevi kod Samobora od 1776.

Sve veći broj plemića i neplemića bio je sklon graditi karijeru unutar habsburškog sustava moći, školujući se, a zatim i napredujući. Velikaši svoj položaj nisu više temeljili isključivo na zemlji i staroj krvi, posebno uslijed velikog broja armalista koji su im postali konkurencija. Sinovi srednjeg i nižeg plemstva morali su, a s porastom broja institucija, škola i drugih tijela to im je olakšano, pronaći nove puteve za stjecanje ili održanje statusa. Rastom broja takozvanih *nobility of the robe*, hrvatsko se plemstvo aktivno uključilo u proces koji je u zapadnoj Europi bio vidnije primjetan već od 16. stoljeća. Školovanje i napredovanje bili su usmjereni i prema profesionalnim vojnim karijerama, posebice u Vojnoj krajini, ili javnim službama u sve većem broju institucija i ureda kojima se često upravljalo izravno iz Beča, a tek u manjoj mjeri s nižih političkih razina. Školovanje je, dakako, bilo dostupnije pripadnicima plemstva jer su za njih postojale brojne plemićke škole i konvikti. Nakon školovanja, uspješni pojedinci obnašali bi dužnosti čak i na području Ugarske, a promijenili bi ih nekoliko, pri čemu su Habsburgovci nadzirali kadrovsku politiku. Neki od njih bi se nakon takvih nekoliko promjena službi našli na najistaknutijim pozicijama u Kraljevstvu. Ipak, treba napomenuti da za zaposjedanje službi klijentelističke veze nekad nisu bile dovoljne te je često za stjecanje službi trebalo platiti visoke sume koje su bile korespondentne visini pozicije i mogućnosti zarade. Stoga je plemstvo

moralo imati neki stalan izvor prihoda (najčešće je to bila zemlja) da bi sinergijom svih ovih faktora dospjelo na što više položaje.

Dobar dio magnata s velikim posjedima bio je, naravno, u idealnoj poziciji. Zaposjedao je najviše civilne i vojne službe u habsburškoj političkoj hijerarhiji. Dio plemstva, najčešće magnata, bio je tradicionalno sklon suradnji s ugarskim staležima, već i stoga što su imali velike posjede i na užem teritoriju Ugarske. Ipak, ova je opcija nakon sloma Zrinskih i Frankapana ipak bila mnogo manje izražena te je većina njegovala lojalnost Habsburgovcima. Tu su bile obitelji kao Erdődy koje nisu imale plemenitu i dugu srednjovjekovnu prošlost na hrvatsko-slavonskom prostoru, ali su od 15., odnosno 16. stoljeća ušle u velikaške krugove i istaknule se na raznim najvišim dužnostima u Kraljevstvu u uskoj sprezi s Habsburgovcima. Zatim obitelji kao Nádasdy, Batthyány, Forgacs, koje su od srednjeg vijeka imale posjede u Ugarskoj i Hrvatskoj i uspjele ih održati te koje su financijskim potencijalom i lojalnom politikom očuvale najviše pozicije u strukturama moći u regiji. Ove su obitelji, uz Esterházyje, katoličku obitelj koja je paradigmatička za dugotrajno lojalno napredovanje u habsburškoj službi, aspirirale na najviše pozicije u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, a često su obnašale bansku službu u 18. stoljeću. Općepoznato »domaće« plemstvo 18. stoljeća, kao Patačići, Keglevići, Draškovići ili Oršići, obitelji su koje podrijetlo uglavnom vuku iz prostora srednjovjekovnoga Hrvatskog Kraljevstva. Tijekom 15. i 16. stoljeća izgubile su veći dio posjeda i moći, ali i velikaški status. Uspjele su opstati zahvaljujući tome što su njihovi vodeći članovi dobili vojne ili upravne službe kod preostalih velikaških obitelji (Zrinskih, Frankapana), ili pokazali lojalnost u habsburškoj službi, ili dobili vodeće crkvene službe.

Osamnaesto je stoljeće specifična dionica slavonske povijesti, ponajprije stoga što je nakon više od stoljeća i pol najveći dio slavonskog prostora oslobođen osmanske vlasti. Taj je prostor već krajem 17. stoljeća dijelom vraćen malobrojnim prvotnim plemićkim posjednicima koji su to mogli dokazati traženim pismenim potvrđama i diplomama (Erdődy, Keglevići, Katolička crkva), a dijelom ustupljen stranim plemićkim obiteljima. Nadalje, posjedi su već koncem 17. stoljeća, a posebno tijekom prve polovice 18. stoljeća, najvećim dijelom podijeljeni među strane plemićke obitelji koje su zadužile Habsburgovce pozajmicama, kreditiranjem i službama. Iako je proces podjele zemljišta počeo nekoliko desetljeća ranije, dekameralizacija je najvećim dijelom provedena od 1721. do 1730. Zahvaljujući istraživanjima i statističkim izračunima Igora Karamana, može se konstatirati da je polovicom 18. stoljeća, točnije 1745., na prostoru provincijalne Slavonije bilo dvadeset plemićkih vlastelinstava, šest crkvenih i pet komorskih posjeda, pri čemu je na plemićkim posjedima bilo 70,9 % podložničkih selišta, na crkvenim 16,1 %, a na komorskim 13 %. Dakle, plemićki posjedi su u prosjeku bili znatno gušće posjednuti podložnim stanovništvom nego ostali posjedi, s izuzetkom biskupskog vlastelinstva Đakova koje je bilo četvrto u cijeloj Slavoniji po krupnoći i po broju podložničkih/kmetskih selišta.³

Već tijekom prve polovice 18. stoljeća pojedini veleposjedi znali su i po nekoliko puta promijeniti vlasnika. Tako je vlastelinstva Pakrac i Pleternicu 1728. preuzeo barun Johann Theodor Imsen, a 1745. barun Franjo Trenk. Vlastelinstvo Vukovar dobila je 1721. Marija Margareta, barunica Colona de Fels (rođena barunica Leffelholz et Kolberg), 1722. preuzeo ga je grof Oduyer, 1725. barun Johann Wilhelm de

³ Igor Karaman, *Požega u srcu Slavonije*, Jastrebarsko 1997., 87-105.

Pfeffershofen, 1728. grof Johann Ferdinand a Küffstein, a naposljetku, 1737. Karl Filip, grof Eltz. Plemićke obitelji ili pojedinci koji su kraće ili duže vrijeme upravljali slavonskim vlastelinstvima bili su i baruni Prandau, grofovi Schönborn, grof (*comes*) Leo ab Ullefeld, grof Ferdinand Karl Caraffa de Stigliano, grofovi Valssegg, obitelj Czernkoczy, grof Johann Baptista Colloredo, grof Cordua, *princeps* Joseph Folck de Cordona, barun de Zuana, barunska obitelj Pejačević, itd. Ovaj »šareni« niz imena i titula dostatno demonstrira da se radilo o magnatskim obiteljima najvišega europskog plemićkog ranga, ponajprije stranog podrijetla, pri čemu bi grofove Erdődy (vlastelinstvo Kutina) mogli izdvojiti kao jednu od rijetkih autohtonih obitelji na slavonskom području.

Plemstvo je, dakle, u najvećoj mjeri živjelo od sprege poljoprivrede, ponekog primjera avangardnijeg poduzetništva i obnašanja službi. Viškovi su se nemilice ulagali u reprezentaciju. Izgradnju cesta i razvoj luka i trgovinu na kontinentalnom prostoru kontrolirali su Habsburgovci, no sve je to plemstvu u kontinentalnom dijelu prostora omogućavalo stalnu nabavu luksuzne i kolonijalne robe, začina, namirnica, skupocjenih platna i proizvoda iz cijele Europe. Plemićku odjeću, najčešće onu »mađarskog« stila, počela je zamjenjivati najrazličitija odjeća koja se tijekom stoljeća mijenjala u skladu s europskom dvorskom modom, no orijentalni utjecaji, kao i elementi mađarske mode, posebno vidljivi u muškoj odjeći, opstajali su i dalje.

Osim na odijevanje, plemstvo je obilato trošilo na bankete, kočije i konje, pratnju i brojne sluge. Izgradnja dvoraca, ladanjskih kuća i gradskih palača, u baroknom, odnosno rokoko stilu, nakon stoljeća suše i koncentriranja na obranu, upravo je karakteristika 18. stoljeća. Tako se u Varaždinu, posebno šezdesetih i sedamdesetih godina, počelo, barem naizgled, živjeti na razini bogatijih europskih gradova. Manje imućno plemstvo pokušavalo se približiti ovom novostvorenom političkom centru, te je, u pokušaju klijentelističkog umrežavanja, ulagalo u reprezentaciju i daleko preko svojih mogućnosti, na što se često osvrće Krčelić (*Annuae*). Velikaši i bogatije činovničko plemstvo je, pak, u varaždinske nekretnine počelo ulagati ozbiljna sredstva, pri čemu su jednu od najvažnijih uloga imali grofovi Erdődy, koji su sredinom 18. stoljeća, uz već brojnu postojeću imovinu u gradu, izgradili i palaču.



**Palača Herczer,
Varaždin, Franjevački trg 6**

Palača je izgrađena 1791. Vlasnik je bio plemić i upravitelj varaždinske pošte Franz Herczer te se i na pročelju zgrade nalazi grb obitelji Herczer. Danas palača udomljuje dio zbirke Gradskog muzeja Varaždin.

Ističe se i palača Drašković, izgrađena u rokoko stilu, koja je bila sjedište bana Franje Nádasdyja od 1756. Zatim su tu, uz brojne druge, palača Keglević izgrađena stoljeće ranije no preuređena u danas vidljivi rokoko stil 1775. (arhitekt Jakob Erber) te, možda najljepša i najrazvikanija, palača Patačić prenamijenjena u palaču iz starije kuće 1764. Nakon velikog požara u Varaždinu je naglo prekinut ovaj razvoj, razna državna tijela premještena su u Zagreb, a to je za sobom povuklo i velik dio imućnije plemićke populacije.

Niz je prostranih palača podignuto u 18. stoljeću u danas Opatičkoj i Demetrovoj ulici na zagrebačkom Gornjem Gradu. Primjerice, 1764. izgrađena je kasnobarokna palača grofa Sigismunda Vojkovića, koja je danas Hrvatski povijesni muzej.

Plemstvo je obilato počelo graditi i izvan gradova – dvorce, kurije i ladanjske kuće. U 18. stoljeću možda najreprezentativniji primjer je barokni dvorac Oršića u Bistri (1770–1775). Zatim su tu dvorac u Velikom Bukovcu (1745–1755) koji je izgradio grof Josip Kazimir Drašković, dvorac grofova Erdődy u Novom Marofu i brojni drugi dvorci, redom planirani u središtu velikih perivoja i parkova. Sve više plemića boravilo je u velikim gradovima u inozemstvu, pa je tako 1783. ban Franjo Esterházy dobio oko četrdeset pisama u kojima mu hrvatski velikaši javljaju da ne mogu doći na Sabor jer žive u Beču, Münchenu, Budimu, Požunu i drugdje.

Kada je riječ o Slavoniji, pregradnjom starijeg kompleksa tijekom prve polovice 18. stoljeća nastao je dvorac obitelji Prandau (kasnije Prandau-Normann) u Valpovu. Poznat je veliki kompleks dvorca Odescalchi u Iloku, koji je nastao pregradnjom kompleksa srednjovjekovnog dvorca. Među slavonskim velikašima istaknuo se u drugoj polovici 18. stoljeća Ivan Kapistran Adamović koji je intenzivno radio na poboljšanju poslovanja na svojim imanjima (Erdut, Čepin), a unaprijedio je i poslovanje valpovačkog posjeda koji je od obitelji Prandau uzeo u zakup.

Elite Vojne krajine

Slučaj Vojne krajine izuzetno je zanimljiv jer se ovdje socijalna promidžba (nobilitacija, dobivanje višega plemićkog ranga) ostvarivala preko vojne službe u vojnom i administrativnom aparatu Vojne krajine. Naseljena u etničkom i vjerskom pogledu raznolikim stanovništvom, Vojna krajina imala je svoju isto tako raznoliku elitu. S jedne strane, na rad u Krajinu u vidu raznih kratkotrajnih povjerenstava ili na dugogodišnje službe dolazili su članovi moćnih plemićkih obitelji iz cijele Monarhije (baruni, grofovi) ili sinovi iz plemićkih obitelji različitog ranga, koji su na ovaj način pokušavali ostvariti promociju i dobro plaćene službe. Kranjska obitelj Auersperg u Krajinu je bila stoljećima, a 1723. godine član ove obitelji dobio je i hrvatski indigenat. U 18. stoljeću istaknuli su se i članovi obitelji Khevenhüller, Petazzi, Hildburghausen, zatim brojni generali (iz obitelji Mercy, Riese, Scherzer, Kheull, itd.) te razni drugi strani časnici koji su se tijekom života uspinjali do najviših službi u vojnoj i plemićkoj hijerarhiji, služenjem u raznim dijelovima Vojne krajine. Nadalje, ondje su služili odvjeci velikaških i plemićkih obitelji iz Banske Hrvatske, posebice u Banskoj krajinu, u kojoj je većina činova i bolje plaćenih pozicija bila rezervirana za predstavnike domaćega plemstva. Vojnu službu temeljenu na disciplini i časti



**Portreti Josipe i Krste Oršića
(Hrvatski povijesni muzej,
Zagreb)**

Krsto II. Oršić (1718–1782), oženio se groficom Josipom Zichy. Karijeru je izgradio u habsburškoj vojnoj službi, kao ugledni časnik najvišeg ranga. Godine 1744. dobio je i grofovsku titulu. Kao predsjednik Banskog stola i veliki župan Zagrebačke županije, istaknuo se i u obnašanju javnih službi. Izgradio je obiteljske dvorce u Gornjoj Bistri i Gornjoj Stubici. Njegov sin, Adam Oršić Slavetički (1748–1820), brat Franje Oršića, bio je carsko-kraljevski komornik. Poznat je po pisanju obiteljskih memoara.

plemićima iz Banske Hrvatske dijelom je nalagala i njihova pripadnost plemićkom staležu. Istaknuli su se podmaršal grof Krsto II. Oršić i njegovi nasljednici, članovi obitelji Vojković, Malenić, Jelačić (Franjo Jelačić od Bužima) te brojni drugi.

Krajiške službe u ostalim dijelovima Krajine popunjavali su i časnici iz lokalnih krajiških obitelji. Dobar je primjer Vukasovića koji su se generacijama, tijekom druge polovice 17. stoljeća i tijekom 18. stoljeća, zahvaljujući vojnoj službi uspinjali u plemićkoj hijerarhiji. Vojno zvanje bilo je jedan od češćih načina plemićke promocije, ali tek je dio lokalnih časnika za vjernu i lojalnu službu uspijevaio dobiti najviše plemićke titule. Posebno su se istaknuli Kneževići koji su tijekom 18. i početkom 19. stoljeća dali osam časnika, od čega pet generala, a 1763. su za brojne zasluge dobili i barunat. Unatoč privilegiranom položaju, lokalni su časnici većim dijelom 18. stoljeća teže stjecali plemićki naslov. Tek prema zakonu iz 1757. zaslužni krajiški časnici su nakon trideset godina predane vojne službe mogli steći (najčešće niže) plemićke

**Portreti Martina Kneževića
(1708–1781) i njegove supruge
Uršule Knežević, rođ. Vukasović
(Hrvatski povijesni muzej,
Zagreb)**

Obitelj Knežević plemstvo je dobila već u vrijeme kralja Matije Korvina, a od 15. do 18. stoljeća članovi obitelji sudjelovali su u bitkama s Osmanlijama. Obitelj se srodila s Vukasovićima – Martin Knežević oženio je kćer svoje maćehe, Uršulu Vukasović. Martin je već s dvadeset godina, kao kapetan Knina, sudjelovao u protuosmanskim bitkama, a zatim se istaknuo u svim važnim habsburškim ratovima na brojnim europskim bojištima od Nizozemske do Češke. Kao zapovjednik husara, postepeno je napredovao u vojnoj hijerarhiji u reformiranom Karlovačkom generalatu, više puta je teško ranjavan, a za zasluge na bojnopolju odlikovan je Viteškim križem Reda Marije Terezije te promaknut u čin general-bojnika. Godine 1763. Martinu i njegovim potomcima, od kojih je većina nastavila blistavu vojničku karijeru, Marija Terezija dodijelila je barunski naslov.



naslove, ako ih dotad nisu imali. Nadalje, s osnivanjem krajiških škola, ali i radom zaklada za školovanje krajiške djece, kao što je bila ona kranjskog plemića Jakoba Schellenburga, dječaci iz lokalnih obitelji mogli su se lakše probijati do najviših krajiških službi te s vremenom ostvarivati visoke položaje u vojsci i društvenoj hijerarhiji. Poznate krajiške časničke obitelji lokalnog podrijetla bile su, primjerice, Holveci, Drakulići, Došeni, Vučetići, Rukavine, Filipovići, Oreškovići i drugi. Lokalni časnici isprva su, kao i ostali, za službu dobivali i zemlju, a kasnije samo plaću i stan jer se sustavno radilo na oduzimanju mogućnosti posjedovanja zemlje na krajiškom području, radi što bolje kontrole prostora od strane vojnih vlasti.

Staro i novo plemstvo hrvatskoga Jadrana

U političkim sustavima na obali, gdje je postojao patricijat, također je naglašavana razlika između starog i novog plemstva. U 18. stoljeću u Dalmaciji (kao i u Istri i Boki kotorskoj) postojalo je staro i novo plemstvo, najrazličitijega etničkog podrijetla. Osim »autohtonih« obitelji, vrlo se često susretalo plemstvo iz Italije i Grčke, zatim mletačko plemstvo na privremenoj službi u Dalmaciji te meritokracija kreirana u zaleđu, koja je s vremenom počela ulaziti i u gradska vijeća. Etnička mješovitost bila je rezultat nekoliko velikih migracijskih valova koji su počeli još u 15. stoljeću, zatim njima izazvanog iseljavanja i ženidbenih veza između pripadnika plemstva dalmatinskih komuna i plemstva izvan njih, ali i toga što je, osim gradskih vijeća koja su potvrđivala stare plemićke obitelji i titule, plemstvo podjeljivala i Mletačka Republika, kreirajući mletačko plemstvo. Karakteristično je da je u 18. stoljeću bilo dosta pokušaja dalmatinskih obitelji da od vlasti dobiju plemićke naslove služeći se krivotvorenim dokumentima i rodoslovljima.

Plemstvo se razlikovalo i po vrsti i po starosti plemićkih naslova. Dva su osnovna plemićka ranga bila *nobile* i *conte*. Staro plemstvo (*nobili*) u 18. stoljeću obično nosi i naziv *signor* ili gospodin, mada se pod njim katkad može »skrivati« i poneki ugledni građanin. Novo plemstvo od Mlečana dobiva plemićku titulu *conte*, koja ne donosi uključivanje u plemićke općine, odnosno gradska vijeća. Broj toga plemstva raste tijekom 18. stoljeća te, primjerice, Split polovicom 18. stoljeća ima sedam-osam takvih obitelji koje se bilježe u spisima. Isprva se titula *conte* dobivala za zasluge u ratu, zajedno sa zemljom (feudom) osvojenom od Osmanlija (osobito je to učestalo u Boki, gdje su titulu *conte* stjecale vojničke obitelji iz Perasta, Prčanja i Dobrote), a kasnije za zasluge i na osnovu financijske moći stvorene poduzetništvom. Dodjeljivala se u nasljeđe pa možemo kazati da se radi o »pravom« plemićkom naslovu. Skupina *nobila* uključivala je gradsko plemstvo, ali i više časnike u gradu te čak i uglednije građane. *Nobili* su često znali imati plemićki status u nekoliko dalmatinskih komuna, a pokušavajući steći plemstvo u značajnim komunama, kao u Zadru, Splitu ili Šibeniku, katkad bi ga prvo isposlovali lakšim putem u plemićkoj općini nižeg ranga, kao na primjer u Ninu ili Pagu, koji su bili relativno otvoreni za agregacije.

Upravo je Nin bio specifičan slučaj jer je do polovice 17. stoljeća ostao bez stanovnika. Ponovno naseljavanje otvorilo je i pitanje ustroja nove plemićke općine. Tijekom 17. stoljeća (1663) i posebno u 18. stoljeću (1742., 1752., 1775., 1783., 1793) vijeće

je popunjavano pojedincima iz obitelji serdara i harambaša iz zaleđa, a velikim dijelom talijanskim plemstvom (Mleci, Concordia, Genova, Siena, Spoleto, Bergamo, Brescia, itd.), plemstvom s Brača, Hvara, Paga i Raba te iz Trogira, Zadra i Šibenika, pa čak i s Krete. Novoprimljeni su bili plemićkog i građanskog podrijetla. Mada je iz rečenoga jasno da dalmatinski plemićki slojevi, posebno u opreci prema Dubrovniku, nisu bili zatvoreni, ninska plemićka općina je ipak bila nesvakidašnje otvorena za nove agregacije, nudeći prilično dostupne plemićke propusnice. Ninsko plemstvo ni u 18. stoljeću uglavnom nije živjelo u Ninu, svoj status je često koristilo za dobivanje patricijata u drugim gradovima, ali dolazilo je više-manje redovito na sjednice vijeća i tako održavalo komunalni kontinuitet Nina.

Treba naglasiti da pripadnost nekom rodu nije automatski značila i pripadnost društvenom sloju. Naime zbog razgranavanja rodova do 18. stoljeća u pojedinom je rodu znalo biti obitelji i pojedinaca plemićkog, ali i građanskog te svakog drugog socijalnog statusa. Općenito, mada se na prvi pogled može činiti jednostavnim odrediti tko je plemić i kojoj plemićkoj kategoriji pripada, ovaj postupak zahtijeva složenu metodologiju. Neke plemićke obitelji nisu živjele u gradu u kojem su stekle plemićku titulu, već u nekom drugom gradu.⁴ Neke obitelji mogle su biti u statusu plemića u jednoj komuni, a građana u drugoj.⁵ Mnogo ih je živjelo u Italiji. Plemstvo koje je živjelo izvan komune trebalo je, ipak, paziti da ne izgubi pravo na pripadnost plemstvu zbog nedolazaka i nepotvrđivanja u gradskom vijeću kroz dvije generacije, pa su plemić u poodmakloj dobi ili njegov nasljednik znali doći na pokoj u sjednicu samo da ne bi izgubili to pravo. Pravo ekskluzivne političke participacije domaćih plemića bilo je narušeno već mletačkim primatom, ali i mletačkom podrškom pučanima i pozivanju najuglednijih među njima (tj. građanima) u gradska vijeća. Ovaj se proces intenzivirao u 18. stoljeću, pri čemu su se novodošli odmah ograđivali od sloja kojem su dotad pripadali. Unatoč agregacijama, u 18. je stoljeću ipak u pojedinim gradovima dolazilo do drastičnog opadanja broja plemićkih obitelji te se sve javne službe nisu mogle popunjavati plemićima, zbog čega su neki morali preuzimati više dužnosti.

Tijekom 18. stoljeća provincija Dalmacija udvostručila je broj stanovnika, a broj stanovnika u glavnom gradu Zadru narastao je s oko 3000 na oko 5000 stanovnika od početka do kraja stoljeća, pri čemu je 1795. u ukupnoj populaciji bilo oko

⁴ Razgranatu i radom na izvorima metodološki dobro osmišljenu klasifikaciju različitih kategorija plemstva koje je moguće zateći u Trogiru daje Mladen Andreis, a ovdje je donosimo jer je primjenjiva i na sve druge dalmatinske komune. »Plemstvo Trogira« čini plemstvo Trogira kao matičnog grada/komune koje uživaju njegovi građani te plemstvo Trogira koje uživaju pripadnici stalnoga stanovništva drugih gradova/komuna. Tu je i »državno plemstvo Venecije« (*nobile* ili *conte*) koje uživaju pripadnici domaćega plemstva koji stalno žive u gradu, pripadnici domaćega plemstva koji stalno žive u drugim gradovima i obitelji koje povremeno žive u gradu kao trogirski građani. U Trogiru žive i trogirski građani koji uživaju »plemstvo drugih gradova/komuna« te oni koji posjeduju »plemički naslov u drugim državno-pravnim entitetima«. Vidi: Mladen Andreis, Metodološki pristup analizi dalmatinskoga gradskog plemstva: primjer analize trogirskoga plemstva od 13. stoljeća do kraja prve austrijske uprave (1805.), *Acta Histriae*, sv. 16, br. 1-2, Koper 2008., 1-36. Vidi i: M. Andreis, *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*, Trogir 2006.

⁵ Andreis tako navodi: »Tako se npr. brak sklopljen 23. studenog 1749. u Trogiru između Silvija Dragazza i Ane Gavallà prema nobilitetu drži brakom budvanskog plemića i kretske plemkinje, no s obzirom na pripadnost stalnom stanovništvu riječ je o braku dvoje trogirskih građana (Silvije Dragazzo agregiran je god. 1773. u trogirsko Vijeće, no u vrijeme sklapanja braka nije bio trogirski plemić).« (M. Andreis, Metodološki pristup, 27).



Palača obitelji Battiala-Lazzarini, Labin

Zgrada je građena tijekom 17. i prve polovice 18. stoljeća. Jedna je od najreprezentativnijih baroknih palača toga razdoblja u Istri. Danas Narodni muzej Labin.

udio plemićkih obitelji u odnosu prema ostalim slojevima bio je oko 6 %, a udio plemstva u ukupnoj populaciji čak i manji jer su plemićke obitelji imale manje djece od obitelji pučana. S obzirom na udio od 5,5 % polovicom 16. stoljeća, dva stoljeća kasnije se i nije dogodio velik pomak.⁶ Isti autor konstatira da je trogirsko plemstvo u 18. stoljeću sklapalo najviše brakova s pripadnicima plemstva, pri čemu je brakova s plemstvom iz drugih komuna znalo biti i do 50 %, dok je svaki peti brak sklapan s pripadnicima građanstva. Radilo se dakle o iznimno velikoj mobilnosti plemićkog sloja unutar i izvan Dalmacije, ali i o priličnoj društvenoj mobilnosti.

Na čelo gradova i kaštela, kao i ostalih naselja urbanog tipa u Istri, bili su također postavljani mletački plemići, koji su dijelom imali jurisdikciju i nad seoskim područjem. Mletački dio Istre obilovao je feudima, pri čemu je daleko najveći broj njih pripadao plemićkim obiteljima pretežno stalno naseljenima izvan Istre, u Mlecima i Venetu, a posjedima je rukovodio upravitelj po načelima koja su vrijedila u cijeloj Mletačkoj Republici. Može se konstatirati da je u Mletačkoj Istri mletačko plemstvo dominiralo i gospodarski i politički. Ranonovovjekovne migracije, tijekom kojih je dobar dio Istre napučen novodošlim stanovništvom raznolikoga etničkog podrijetla, znatno je utjecao na razne aspekte života u Istri, no vrlo malo na promjene u društvenom raslojavanju. Slično se može konstatirati i za Pazinsku knežiju te Rijeku.

1,2 % plemića (računajući žene i djecu).⁶ Naime, u Zadru se već polovicom 17. stoljeća broj plemićkih obitelji smanjio na dvadesetak, što se nije puno promijenilo do kraja 18. stoljeća. Godine 1793. u svega 21 zadarskoj plemićkoj obitelji bilo je 59 osoba, a dio njih izgleda nije ni stalno živio u Zadru. Zadarsko veliko vijeće je periodično popunjavano već od 17. stoljeća, no sa slabim rezultatima zbog bolesti, ratova, izumiranja i odseljavanja brojnih obitelji. Opet je to učinjeno 1796. kad su u plemićku općinu primljene brojne nove obitelji, pretežno talijanskog podrijetla. Bile su tu i obitelji iz zaleđa te obitelji koje su plemstvo već dobile u nekim obližnjim gradovima. Njihove je naslove priznala i nova austrijska vlast. U Splitu je 1750. popisano šest obitelji s titulom *conte* i 105 obitelji s titulom *signor* (ovdje je termin katkad istoznačan s titulom *domino* koja se rijetko javlja).⁷

Mladen Andreis je na temelju kritičke analize raznih izvora izračunao da je u gradu i predgrađu Trogira 1795. bilo formalno gledajući 46 plemićkih obitelji, ali realno 35 obitelji koje su živjele u samome gradu – prema 15 građanskih (2,8 %) te 505 obitelji pučana (91 %) – naime ostale su trogirске plemićke obitelji stalno živjele u raznim drugim dalmatinskim gradovima. Na osnovu toga

⁶ Vera Graovac, Populacijski razvoj Zadra, *Geoadria*, vol. 9, br. 1., Zadar 2004., 58-59.

⁷ Danica Božić-Bužančić, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Zagreb 1982., 17-18.

⁸ M. Andreis, Metodološki pristup, 20-24.



Ovi dijelovi hrvatskoga ranonovovjekovnog prostora pripadali su izravno Habsburgovcima, pri čemu je Knežija bila sastavljena od niza feudalnih vlastelinstava koja su funkcionirala u sustavu habsburških Nasljednih zemalja, a karakterizirala ju je prisutnost dvije razine uprave, zemaljske/knežijske i kneževske. Pritom su zemaljski organi politički i zakonodavno bili podređeni kneževskim. Knežija je najčešće davana u zakup, a zakupci su se često izmjenjivali, što se loše odražavalo i na niže plemićke slojeve, mada su ovi uvijek bili u relativno dobroj situaciji s obzirom na činjenicu da su raspolagali boljim oranicama i pašnjacima, ali i šumama.

Tijekom 18. stoljeća pripadnici domaćeg plemstva nastanjenog u Dalmaciji, ali i mletačkog plemstva na službi, počeli su živjeti sve luksuznije, prateći trend razvijanih dijelova Europe, posebice Italije. Sa smirivanjem stanja nakon stoljeća ratova stvorena su veća bogatstva. Nove obitelji su se tek etablirale, a često su imale veliku financijsku moć. Dio starih obitelji također se dobro snašao. Plemstvo je imalo dovoljno novca za luksuz, a intenzivna trgovina omogućavala je nabavu raznih svakodnevnih potrepština i vrlo luksuznih stvari. Zahvaljujući istraživanjima Danice Božić-Bužančić i Nataše Bajić-Žarko o svakodnevici i načinu života u Splitu te Fani Celio Cega u Trogiru u 18. stoljeću – da spomenem samo neka imena – imamo niz pokazatelja i podataka koji su reprezentativni i za ostatak dalmatinskih patricija, odnosno plemićke populacije u Dalmaciji.

Interijeri plemićkih kuća doživjeli su preobrazbu – slijedili su se modni trendovi i kuće se opremalo skupocjenijim namještajem. Postojale su razlike od grada do grada. U Trogiru se gradilo jednostavnim stilom (baroknim, tek s kašnjenjem i

Palača Garagnin (Garagnin-Fanfogna), danas Muzej grada Trogira

Obitelj Garagnin gradi palaču polovicom 18. stoljeća, na mjestu niza planski otkupljivanih parcela, te je spaja sa starom palačom u jedinstven gospodarsko-stambeni kompleks. Potkrovlje je bilo rezervirano za kuhinju i pomoćne prostore te sobe za sluge. Brojni saloni palače nalazili su se na prvom katu, a bili su luksuzno opremani namještajem, koji je najčešće importiran iz Mletaka i drugih dijelova Italije. U prizemlju su se nalazili podrum i trgovine, a u dvorištu prostori za životinje.

klasicističkim) i ne preraskošno, pri čemu je posebno vanjski izgled bio mnogo manje raskošan nego unutrašnjost.

Između ostalih, isticala se vrlo imućna obitelj Garagnin, koja je cijelo 18. stoljeće kupovala različite parcele i objekte oko svoje stare palače u Trogiru ne bi li oko 1763. počela graditi novu palaču s gospodarskim zgradama (danas Muzej grada Trogira), a zatim i renovirati staru u istom sklopu, što je trajalo do kraja stoljeća.⁹ Palača je bila namještena na sličan način kao i ostale plemićke kuće u Trogiru i u gradovima poput Splita, Šibenika, itd. Naprimjer, sveprisutne škrinje su u gradovima zamjenjivane ili nadopunjavane ormarima i kredencima, u kuće se počelo postavljati više stolova od jednog, i to raznih oblika i veličina, a kupovalo se i luksuznije i veće krevete te luksuzniju posteljinu. U kućama je bilo sve više udobnih naslonjača (*poltrone*) i sjedalica (*careghe*) s jastucima, presvučenih tkaninom ili kožom. Stakleni predmeti više nisu bili toliko prisutni, ali od početka 18. stoljeća znatno je porastao broj porculanskih predmeta i pribora za jelo, predmeta od majolike, kao i predmeta od srebra. Stvari se često naručivalo u Mlecima i gotove uvozilo brodovima, a domaće majstore se zvalo za popravke. Ove pomake pratila je i raskošnija priprema jela te upotreba skupocjenih namirnica. O tome svjedoči opis smještaja kuhinje i blagovaonice te načina prehrane u palači obitelji Garagnin u Trogiru te analiza stambenog prostora u njihovoj gospodarskoj kući, odnosno ljetnikovcu, u Kaštel Starom u 18. stoljeću.¹⁰ Kultura plemićkog stanovanja bila je u Dalmaciji toga vremena na visokoj razini, a pred kraj razdoblja mletačke vlasti došlo je i do bitnih intervencija u samo gradsko tkivo, kao što su dogradnje kuća i uređenja ulica.

Nadalje, veliki pomaci osjećali su se i u odijevanju. Split je u 18. stoljeću pratio europske modne trendove, koje su bogatiji stanovnici grada upoznavali kroz trgovačke aktivnosti i školovanje u inozemstvu. Većina je modnih utjecaja u 18. stoljeću dolazila iz Mletaka, ali je u europskim okvirima na talijansku modu uvelike utjecala i ona pariška. Temeljna istraživanja D. Božić-Bužančić i F. Celio Cega također obiluju detaljima kakvih još uvijek nemamo za kontinentalno plemstvo. U 18. stoljeću već se jasno razlikovao gradski stil odijevanja od onog narodnog. Dijelovi odjeće, kao primjerice *kamižole*, koje su isprva bile dio gradske odjeće, mogle su u 18. stoljeću biti krojene po uzoru na narodnu nošnju ili u narodnom stilu – *alla national*, *alla schiavona* – no i tada se radilo o skupocjenim odjevnim predmetima koji su samo stilski preuzimali elemente narodne nošnje ili čak osmanske odjeće. Razni dijelovi odjeće često su potjecali iz raznih talijanskih pokrajina jer je visoka moda dalmatinskog plemstva pretežno pratila talijanske uzore. Vrste i dijelovi ženske i muške plemićke i građanske odjeće izrađivali su se od najraznovrsnijih biranih i skupocjenih materijala (domaće fine nizozemske raše, padovanske čoje, damasta, tafta, škrlata, različitih flandrijskih sukana, svile, brokata, atlasa, baršuna itd.), a ukrašavali se vezovima, čipkama i ukrasima od zlata i srebra. Mufovi, rukavice, pokrivala za glavu (u 18. stoljeću kornete francuskog podrijetla) te donje rublje postaju brojniji i skupocjeniji i prate modne trendove, kao uostalom i frizure. Modne novosti u odijevanju plemkinja polovicom 18. stoljeća čine *andrijen*, vrsta haljine francuskog podrijetla, s brojnim dodacima za pridržavanje, *milordin*, gornji dio odjeće, *veladin* ili ženski haljetak, *abito* ili gornja haljina, ali i *zamberluk*, ogrtač s kapuljačom uskih

⁹ Fani Celio Cega, *Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Split 2003., 45-50.

¹⁰ F. Celio Cega, *Svakidašnji život grada Trogira*, 50-72.; F. Celio Cega, *Kuhinja, blagovanje, prehrana u plemićkoj palači u 18. st., Etnološka istraživanja*, br. 12/13, Zagreb 2008., 285-298.

rukava istočnog podrijetla, izrađivan od ponajboljih materijala i krzana. Nadalje, plemići kroz cijelo 18. stoljeće nose komplet moderan u Francuskoj između 1670. i 1715. koji su sačinjavali *velada* (ogrtač, sako), prsluk, *kamižola* i kratke hlače do koljena te stoga i svilene ili pamučne čarape do koljena, a sve više i kravata. U 18. stoljeću obilno su se nosile i vlasulje koje su iz mode izašle tek krajem stoljeća. Jedan od glavnih odjevnih predmeta bio je poduži sako, *abito*. Tu su bili i različiti ogrtači (*tabaro*, *zamberluci* te deblja *japundžeta* ili kišne kabanice).

Već ovaj najuži izbor muške i ženske odjeće pokazuje svu raznolikost bogatog, elegantnog i skupocjenog načina odijevanja dalmatinskih »pomodnih« plemića u 18. stoljeću. Također, već od 17. stoljeća u salonima plemićkih kuća i palača održavale su se raznovrsne predstave i koncerti, a gradska vijeća podupirala su rad kazališta. Plemstvo je, kao najobrazovaniji sloj, u svojim kućama držalo biblioteke i arhive, a po Dalmaciji se od početka stoljeća osnivaju i razne obrazovne ustanove (Ilirska akademija u Splitu; agrarne akademije u Splitu, Zadru i Kaštel Lukšiću). U ovom stoljeću sve rjeđih ratova, u Dalmaciji su opstali i razni viteški turniri koji su promovirali plemićku etiku i simboliku, koja se ogledala u luksuznomu životu s jedne, te kodeksu časti i ratnoj vještini (barem simbolično) s druge strane.

* * *

Dalmatinsko zaleđe je u 18. stoljeću još uvijek bilo zaseban svijet, mada se postupno počelo integrirati s obalnim dijelovima. Mlečani su u svojim vojnim postrojbama u zaleđu koristili laku konjicu (*Cavalleria Croati*, *Croati a cavallo*) i ostale elitnije jedinice (*oltramaringi*) čiji su zapovjedni kadar najčešće činili pripadnici domaćih patricijskih obitelji. Za zasluge u ratu ovi pripadnici gradskog plemstva bili su dobro nagrađivani, a neki zapovjednici iz drugih slojeva bi za zasluge bili primani u krug patricija u svojim gradovima. Kao gradski plemići oni u zaleđu nisu imali nikakvih ovlasti, osim ako bi im Magistrat nad feudima dodijelio feudalne investiture i mletačke plemićke naslove ili samo investiture. Dio ovih patricija katkada se iseljavao, često u Italiju, no zadržavali su naslove i titule te im je mletački Magistrat nad feudima tijekom 18. stoljeća znao potvrđivati plemićku titulu. Recimo, 1740., muškim potomcima kavaljera Ivana Radoša (koji je 1670. odlikovan za brojne vojne zasluge i vjernu službu kao *Colonnello*, *Conte*, *Sergente Maggiore di Battaglia* i *Soprintendente della Nazione Oltramarina*), koji su u to vrijeme stalno obitavali u Parmi, ali su se i dalje vodili u popisu trogirskog patricijata.¹¹

Ponajprije tijekom Kandijskoga (1645–1669), a onda i Morejskoga rata (1684–1699), u zaleđu Dalmacije, tek oslobođeno od osmanske vlasti, ali i na obalu i otoke naseljavale su se velike skupine takozvanog morlačkog, katoličkog i pravoslavnog stanovništva, koje nisu poznavale plemićku stratifikaciju. Vjerna i predana služba morlačkih narodnih starješina koji su u ratu vodili domaće postrojbe bila je nagrađivana dodjeljivanjem (investitura) zemljišnih posjeda u zaleđu, posebno nakon velikih akcija oslobađanja. Da bi se bolje koristili lokalnim stanovništvom za zaštitu novo-stečenih prostora, ali i bolje uredili njegovo funkcioniranje u mirnim vremenima –

¹¹ Lovorka Čoralić – Maja Katusić, *Conte Veneto i Cavaliere di San Marco*. Ivan Radoš (o. 1616.-1686.), *Povijesni prilozi*, god. 27, br. 35, Zagreb 2008., 193-207.

koordiniranje i nadgledanje naseljavanja novodošlih, reguliranje stanja, održavanje mira – Mlečani su među lokalnim stanovništvom poticali formiranje uskoga povlašćenog sloja kao posrednika između središnje vlasti i stanovništva u zaleđu. Dok je privilegirani sloj gradova još uvijek bio onaj patricijski, u zaleđu se tijekom 17. i 18. stoljeća oblikovao uski sloj meritokracije koja je stjecala imanja u zaleđu, na obali i na otocima. Pripadnici toga sloja, ponajprije oni imenovani na pozicije harambaša, serdara i soprintendanata, kao Jankovići, Smiljanići, Milkovići, Nakići, Sinobadi, Mandušići, Mitrovići i drugi, često bi od mletačke vlasti dobili materijalne nagrade (posjede, kuće ili plaću), obvezali bi se na lojalnost i vojnu službu, a zauzvrat bi kontrolirali vojne jedinice u zaleđu. S vremenom su ovi starješine počeli dobivati naslove i titule. Najčešće se dodjeljivao lanac s medaljom koji je pratio ulazak u red kavaljera sv. Marka (mletački viteški red *Cavalieri di San Marco*). Primanje u red sv. Marka nije osiguravalo ulazak u krug mletačkih patricija, ni prava političke participacije u Mlecima, ali su nosioce i njihove obitelji zbog vojnih zasluga za Republiku svrstavali među privilegirane pripadnike dalmatinskog društva, iako (još) nisu bili dio klasičnoga dalmatinskog patricijata. Početkom 18. stoljeća serdar Jovan Sinobad je *Soprintendente di Morlacchi* u Kninskoj krajini, a službu dobiva zbog uspjeha i zasluga koje je postigao u borbama s Osmanlijama krajem 17. i početkom 18. stoljeća. Dužd ga 1696. proglašava kavaljerom sv. Marka i odlikuje ga medaljom vrijednom tri stotine dukata te mu daje pravo nositi sablju i mamuze od zlata, prigodno odijelo te sva obilježja koja dolaze s tim naslovom. Sinobad je dobio posjede oko Knina, a posjedovao je i kuće u gradovima u zaleđu. Godine 1714., godinu dana prije njegove smrti, koja je uslijedila u čarci nakon uspješnog boja s Osmanlijama kod Glamoča, mletački providur imenovao je Sinobada pukovnikom i soprintendantom za Drnišku i Vrličku krajinu.¹²



Kneževska toga, 18. stoljeće
(Dubrovački muzeji)



poslove s mletačkim građanima, a oni bogatiji kupovali su zemlje na obali i otocima. Tako je nasljednik Stojana Jankovića 1701. kupio polovicu Oliba za 8000 dukata. Nadalje, plemići iz gradova, ali i razni plemići iz Mletačke Republike i Italije, bili su

Istaknute obitelji koristile su svoj novac i službe da bi se popele još više u društvenoj hijerarhiji, stekle naslov *conte*, ali i ušle u gradska plemićka vijeća. Postojali su razni mehanizmi kojima se to ostvarivalo. U 18. stoljeću, s jenjavanjem ratova, počinje reformiranje vojnih postrojbi na području Dalmacije, pri čemu je sve više ovlasti počela preuzimati civilna uprava. Spomenute istaknute i zaslužne obitelji inkorporirale se u redove mletačke civilne uprave, čime su zadržale povlašteni položaj u dalmatinskom društvu. Starješine su, osim imanja i plaće, znali dobivati dragocjenosti i luksuznu odjeću na dar, ali i kuće u gradovima (Ilija Smiljanić već 1653. dobiva kuću u Zadru). Neki serdari, kao sin Zaviše Jankovića, Ilija, dobivaju titulu *conte* (1705). Njihova svakodnevna prisutnost u komunama bila je sve veća, neki su počeli ulaziti u trgovačke

¹² Piero Pazzi, *I Cavalieri di San Marco: Storia documentata*, Perasto 2007., 250-251.; Tea Mayhew, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara 1645-1718*, Viella-Roma 2008., 82, 84, 237.

prema 18. stoljeću itekako zainteresirani za vraćanje svojih starih posjeda u zaleđu ili zadobivanje novih za razvoj poljoprivrednih gospodarstava. Jedan od poznatijih primjera bio je feud obitelji Borelli u Vrani, koji su pripadnici te obitelji dobili u 17. stoljeću zajedno s plemićkim naslovom, a u koji su puno ulagali pokušavajući ga poljoprivredno modernizirati. Slično tome, obitelj Garagnin je krajem 18. stoljeća otvorila rudnik željeza, talionicu i kovačnicu na Perući te investirala u posjede u zaleđu, radionice za proizvodnju voska i mastionice. Uglavnom, tijekom 18. stoljeća, u okvirima političkog, ali i svakodnevnog, »ladanjskog« života na posjedima u zaleđu, stvarala su se brojna poznanstva i interesne klike koja su pogodovale integraciji bogatih, podrijetlom morlačkih obitelji iz zaleđa (posebice onih s naslovom kavaljera ili titulom *conte*) s dalmatinskim, ali i mletačkim i uopće talijanskim patricijima, odnosno gradskim plemstvom.

Dubrovačka vlastela

Za razliku od dalmatinskih, istarskih i bokeljskih patricija koji su, uglavnom zahvaljujući mletačkom posredovanju, već u ranijim stoljećima izgubili ekskluzivni nadzor nad političkim djelovanjem u svojim komunama, dubrovačka vlastela je taj ekskluzivitet održavala do kraja Republike. Mada je već 1664. donesena odluka o primanju deset građanskih obitelji među vlastelu, do prve agregacije čekalo se do 1666. kad je Veliko vijeće odlučilo ublažiti endogamijske propise. Ipak, u 18. stoljeće ušlo se s konzervativnih pozicija, budući da je 1696. uslijedilo ponovno zatvaranje vijeća. U Dubrovniku su tako od samog početka 18. stoljeća postojale tri vlasteoske skupine: novo plemstvo koje je sprječavano u zaposjedanju važnih političkih službi, stara vlastela koja se ženidbama povezala s novima (sorbonezi) te većina stare vlastele koja je provodila endogamiju isključujući stare vlasteoske obitelji koje su se priklonile novima (salamankezi). Već se Žarko Muljačić bavio istraživanjima ovih dviju grupacija, kao i rekonstrukcijom mogućeg podrijetla i značenja ovih termina – no njihova je etimologija još uvijek nerazjašnjena. Jedino se zna da se radilo o pogrdnim nazivima.¹³

Što se tiče udjela plemstva u ukupnoj populaciji Republike, treba konstatirati da je on bio nizak uzme li se u obzir cijelo područje Republike. Krajem razdoblja kojim se bavimo, tj. pred kraj Republike, stanovnika je bilo oko 36.000. Tada je Republikom vladalo oko 110–120 punoljetnih muškaraca, dakle samo oko 0,3 % od ukupnog broja stanovnika, dok je na Veliko vijeće dolazilo i manje od pedeset ljudi (u rujnu i listopadu Veliko vijeće nije se sastajalo jer je vlastela tada odlazila u berbu i na posjede, a kvorum za Senat u slučaju važnih poslova činilo bi dvadesetak osoba). Ukupno, vlastele je, dakako, bilo više nego to potvrđuju sjednice tijela. U razdoblju 1799–1800., u gradu i predgrađu postojalo je 81 vlastelinsko domaćinstvo s ukupno 576 članova iznad 14 godina, što je s izuzetkom slugu činilo oko 300 pripadnika vlastele. Muške i ženske vlasteoske djece do 14 godina bilo je, pak, oko sto (ženske djece nešto više od muške), što bi ukupno činilo oko 400 pripadnika vlastele, ukupno oko 1,1 % u populaciji cijele Republike, od čega oko 180 muškaraca.

¹³ Žarko Muljačić, *Iz dubrovačke prošlosti*, Zagreb 2006., 105–120.

Stjepan Ćosić i Nenad Vekarić konstatiraju da je osim poznate društvene dinamike uzrokovane podjelom na pučane, građane i patricije, veliku ulogu u Dubrovniku imala podjela na klanove, *casate*¹⁴ – ta je podjela učvršćena nedugo nakon Velike zavjere kada su i sve neopredijeljene *casate* ženidbenim vezama odlučile pristupiti jednom od klanova – pri čemu se još uvijek moglo prelaziti iz klana u klan. Nakon agregacije prijelazi su zapravo bili mogući jedino iz salamankeškog klana u sorboneški, no ne i obrnuto, jer su sorbonezi bili onečišćeni novom krvi. Treba imati na umu da je ova krvna podjela imala i svoju političko-ideološku, a ne samo biološku dimenziju, no prva je s vremenom nestala te bitnih političkih razlika između dvije grupacije kao ni distinktivnih političkih programa i strategija zapravo nije bilo. Nadalje, koliko god suprotstavljeni bili, ovim je klanovima primarni interes bio zadržavanje nadmoćne pozicije u odnosu na ostalo dubrovačko građanstvo i puk. Tako se njihov sukob velikim dijelom odigravao kroz utjecaj na izborni postupak. Budući da je postupak bio podešen za stanje dok je vlastela bila homogena, podvajanje je dovelo do problema. Salamankezi su, dok su još imali većinu u Senatu, pokušali probleme riješiti izmjenama izbornog sustava. Biološki rast sorboneza osjećao se isprva u Velikom vijeću, pa su salamankezi reformama (1747. i 1749) *de facto* ukinuli utjecaj Velikog vijeća na izbor najviših službi (knez, Malo vijeće, suci), na koje su od toga vremena birani članovi Senata u kojem su većinu predstavljali salamankezi i u koji se dolazilo samo kad bi se smrću ili zaređivanjem otvorilo novo mjesto. Uz još neke izmjene, Senat je postao najvažnije političko tijelo u Republici, čime su salamankezi osigurali političke pozicije za duže vrijeme i nadvladali brojčani manjak u Velikom vijeću. Neravnopravno sudjelovanje salamankeških rodova u Senatu i stvaranje oligarhije dijela salamankeških rodova prouzročilo je sukob među samim salamankezima 1762/1763., a u njega se uključila i većina sorboneza. Sukob, koji je rezultirao pravim borbama, a skoro i bezvlađem, završio je novim izbornim reformama kojima su salamankezi ostali u većini i kojima su osigurani mehanizmi za jednakomjerniju raspodjelu utjecaja među salamankeškim rodovima. Dio mladih sorboneza je zbog ove situacije napustio Republiku, tako da su salamankezi i na taj način ostvarili prevagu u političkim tijelima. Biološku prednost salamankezi su izgubili 1771. kada je broj sorboneza u Velikom vijeću prvi put premašio 50 % (54 od ukupno 107 članova), da bi zatim lagano rastao i 1800. bio gotovo 57 % u ukupnom broju vlastele – pedeset od ukupno 88 članova Velikoga vijeća.¹⁵ Unatoč laganom slabljenju utjecaja uspjeli su prevladati i sukob 1781. u kojem su porazili sorboneze. Kada su 1783., a onda i 1791., provedene nove izborne reforme, one više nisu mogle nadoknaditi brojčanu insuficijenciju salamankeza, a onda i sve vlastele. Dakle, brojnije uključivanje novih obitelji u vlasteoske redove kao i njihovo zaposjedanje važnijih službi ostvareno je preko sorboneške skupine u vrlo dugotrajnom procesu, pri čemu su salamankezi većim dijelom stoljeća uspjeli zadržati političku prevagu.

Budući da je i građanstvo ideološki podržavalo stalešku podjelu dubrovačkog društva, ona sama nikad nije bila ozbiljnije ugrožena. Uslijed propadanja većine dubrovačkih kolonija na Balkanu već početkom 18. stoljeća te uslijed brojnih fluktuacija trgovačke i pomorske djelatnosti, Republika je počela ovisiti o drugima, ponajprije o vanjskopolitičkoj situaciji i iskorištavanju neutralnosti te je sve slabije kontrolirala

¹⁴ Stjepan Ćosić – Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*, Zagreb – Dubrovnik 2005., 107.

¹⁵ Isto, 76-124., posebno 76-77.

svoju vanjskopolitičku poziciju. U zadnjoj trećini stoljeća sve su češće bile podjele na pristaše raznih stranih sila, temeljene na ekonomsko-političkim interesima vlastele (rusofili, frankofili, austrofilo, anglofilo, republikanci, *marittimi*), a o čemu svjedoči i zanimljiv slučaj laviranja između Francuza i Austrije te posljedična mlačka istraga protiv »jakobinaca« krajem stoljeća, koja je trebala zadovoljiti obje strane sile. Pojedinci iz obitelji Sorkočević (Sorgo) su kao dio političke elite pokušali prenijeti dio prosvjetiteljskih ideja u Dubrovačku Republiku (Mihina prosvjetiteljska akademija trebala je promicati znanost i napredne ideje te okupljati ljude iz raznih slojeva, nezadovoljne postojećim stanjem) i provesti reforme koje bi postojeći sustav dovele u pitanje, no bezuspješno. U zadnjoj trećini stoljeća ostvaren je i niz drugih obrazovnih i kulturnih institucija (Kolegij 1777., knjižara i knjigovežnica, Očhijeva tiskara 1783., pravna škola 1794., itd.) koje je dubrovačka vlastela brižno pratila te ograničavala i/ili cenzurirala njihov rad bojeći se jakobinskih ideja, ali i narušavanja neutralnog statusa Republike.

Usljed ovih brojnih novih tendencija počelo je, ipak, narušavanje klanske i krvne podjele te, posebno od 1797., povezivanje pojedinaca iz različitih klanova na gospodarskim, ideološkim ili vanjskopolitičkim osnovama, često s oslanjanjem na neki od europskih imperija. Ipak, nova rješenja nisu pronađena, pa je Dubrovačka Republika nestala s političke scene prije nestanka staleške podjele dubrovačkoga društva.

* * *

Društvene podjele koje su generirale političku moć plemstva izgrađivane su tijekom srednjeg vijeka te su se tijekom nekoliko stoljeća ranoga novog vijeka malo mijenjale, naprežući se do krajnjih granica ne bi li održale plemićki primat u različitim dijelovima hrvatskoga ranonovovjekovnog prostora. Preslojavanje društva na novim osnovama te formiranje novih obrazaca (samo)identifikacije intenzivnije je započelo u 19. stoljeću. Koliko god burni bili ovi i ostali političko-ekonomski procesi i potresi 19. stoljeća, u Europi, ali i na hrvatskom prostoru, ostaje činjenica da ih je plemstvo kao društveni sloj uspjelo nadživjeti te, više ili manje vidljivo oku javnosti, održati status još dugo nakon 1800.

Neobjavljeni izvori:

Hrvatski državni arhiv, Zagreb: Acta banalia (HDA–10); Acta Consilii Regii Croatici (HDA–12); Neoregistrata acta (HDA–23); Obiteljski arhivski fondovi.

Arhiv HAZU, Zagreb: Armales; Diplomata.

Državni arhiv u Dubrovniku: Acta Consilii Maioris; Acta Consilii Rogatorum; Diplomata et acta; Indice magistrature ed officiali nunc Specchio del Maggior Consiglio dictum.

Državni arhiv u Zadru: Dukale i terminacije; Katastri Dalmacije 17. i 18. stoljeća; Spisi generalnih providura; Spisi zadarskih knezova.

Archivio di Stato di Venezia: Cancellaria inferiore: Cavalieri di San Marco. Privilegi; Cancellaria Inferiore: Doge; Inquisitori di Stato.

Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb: Rijetkosti: Ostavština obitelji Knežević.

Objavljeni izvori:

Desnica, Boško: *Istorija kotarskih uskoka, 1646.–1749.*, sv. I–II, Beograd 1950.–1951.

Krčelić, Baltazar Adam: *Annuae ili historija 1748–1767.*, preveo Vladimir Gortan, Zagreb 1952.

Literatura:

Adamček, Josip: Ekonomsko-društveni razvoj u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. stoljeću, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, uredila Mirjana Gross, Zagreb 1981., 59–82.

Andreis Mladen: *Trogirsko plemstvo do kraja prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*, Trogir 2006.

Andreis, M.: Metodološki pristup analizi dalmatinskoga gradskog plemstva: primjer analize trogirskoga plemstva od 13. stoljeća do kraja prve austrijske uprave (1805.), *Acta Histriae*, vol. 16, br. 1–2, Koper 2008., 1–36.

Bajić-Žarko, Nataša: *Split kao trgovačko i tranzitno središte na razmeđu istoka i zapada u 18. stoljeću*, Split 2004.

Benyovsky Irena: Popis javnih zgrada u Trogiru 1789. godine, *Povijesni prilozi*, god. 24, br. 29, Zagreb 2005., 191–210.

Bojničić Ivan: *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg 1899. (pretisak: Zagreb 1995).

Božić-Bužančić, Danica: *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Zagreb 1982.

Božić-Bužančić, D.: *Južna Hrvatska u europskome fiziokratskom pokretu. Pokret za obnovu gospodarstva, gospodarske akademije, ogledni vrtovi i poljodjelske škole druge polovice XVIII. i početka XIX. st.*, Split 1995.

Brnardić, Vladimir: Hrvatska vojnička obitelj – Kneževići od Svete Helene, *Povijesni prilozi*, god. 26, br. 33, Zagreb 2007., 289–309.

Budak, Neven: *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*, Zagreb 2007.

Bush, Michael Laccohee: *Rich Noble, Poor Noble*, Manchester 1988.

Celio Cega, Fani: *Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Split 2005.

Celio Cega, E.: Kuhinja, blagovanje, prehrana u plemićkoj palači u 18. st., *Etnološka istraživanja*, br. 12/13, Zagreb 2008., 285–298.

Čoralić, Lovorka: Bokeljski patriciji u mletačkoj vojnoj službi – Cavalieri di San Marco, *Acta Histriae*, vol. 16, br. 1–2, Koper 2008., 137–154.

Čoralić L. – Katušić, Maja: *Conte Veneto i Cavaliere di San Marco – Ivan Radoš (o. 1616.–1686.)*, *Povijesni prilozi*, god. 27, br. 35, Zagreb 2008., 193–207.

Ćosić, Stjepan – Vekarić, Nenad: *Dubrovačka vlastela između i države: salamankezi i sorbonezi*, Zagreb – Dubrovnik 2005.

Endres, Rudolf: *Adel in der frühen Neuzeit*, München 1993.

Granić, Miroslav: Dalmatinske obitelji u »Libro aureo dei veri titolati« mletačkog magistrata nad feudima, *Radovi, Razdio povijesnih znanosti Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu*, br. 17 (30), Zadar 1992., 159–207.

Graovac, Vera: Populacijski razvoj Zadra, *Geoadria*, sv. 9, br. 1, Zadar 2004., 51–72.

Historija naroda Jugoslavije, sv. II, uredili Branislav Đurđev, Bogo Grafenauer i Jorjo Tadić, Zagreb 1959.

Holjevac, Željko – Moaćanin, Nenad: *Hrvatsko-slavonska Vojna krajina i Hrvati pod vlašću Osmanskog Carstva u ranome novom vijeku*, Zagreb 2007.

Horbec, Ivana: *Homo principis et homo statuum*. Banska služba za vladavine Marije Terezije, *Povijesni prilozi*, god. 28, br. 37, Zagreb 2009., 283–316.

Horbec, I.: *Razvoj uprave i javnih službi Banske Hrvatske u vrijeme vladavine Marije Terezije*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2009.

Jukić, Ivana: *Hrvatska pragmatička sankcija: »cum Regi, tum Patriae«*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2009.

Karaman, Igor: *Privredni život Banske Hrvatske od 1700. do 1850.*, Zagreb 1989.

Karaman, I.: *Požega u srcu Slavonije*, Jastrebarsko 1997.

Karbić, Damir: Plemstvo – definicija, vrste, uloga, *Povijesni prilozi*, god. 25, br. 31, Zagreb 2006., 11–21.

- Kaser, Karl: *Slobodan seljak i vojnik*, sv. I–II, Zagreb 1977.
- Kolumbić, Jelena: Grbovi zadarskih plemićkih obitelji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 47, Zagreb – Zadar 2005., 27–98.
- Kolumbić, J.: Ninsko plemstvo u XVII. i XVIII. stoljeću, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 48, Zagreb – Zadar 2006., 413–437.
- Krivošić, Stjepan: *Stanovništvo Dubrovnika i demografske promjene u prošlosti*, Dubrovnik 1990.
- Lonza, Nella: *Pod plaštem pravde*, Dubrovnik 1997.
- Lonza, N.: *Kazalište vlasti: Dubrovački ceremonijal u 18. stoljeću*, Zagreb – Dubrovnik 2009.
- Ljubović, Enver: Senjski uskoci i plemići Vukasovići i njihovi grbovi, *Senjski zbornik*, br. 33, Senj 2006., 63–78.
- Mayhew, Tea: *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule. Contado di Zara 1645–1718*, Viella – Roma 2008.
- Milković, Kristina: Položaj časnika prema zakonskoj regulativi za Vojnu krajinu: *Krajiška prava* (1754.) i *Osnovni krajiški zakon* (1807.), *Povijesni prilozi*, god. 25, br. 31, Zagreb 2006., 161–182.
- Mlinarić, Dubravka: *Mala aria* i socio-migracijska kretanja u sjevernoj Dalmaciji u 18. stoljeću, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2004.
- Muljačić, Žarko: *Iz dubrovačke prošlosti*, Zagreb 2006.
- Oršić Slavetički, Adam: *Rod Oršića*, Zagreb 1943.
- Pazzi, Piero: *I Cavalieri di San Marco: Storia documentata*, Perasto 2007.
- Perić, Jelka: Šibenska kuća od najstarijih vremena do konca 18. stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 2, Zadar 1955., 233–271.
- Povijest Hrvata*, knj. II (Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata), uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, Zagreb 2005.
- Preinfalk, Miha: Auerspergi in njihove povezave s Hrvaško, *Povijesni prilozi*, god. 24, br. 29, Zagreb 2005., 79–99.
- Scott, Hamish M.: *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Northern, Central and Eastern Europe*, vol. 2, London – New York 1995.
- Vekarić, Nenad: *Nevidljive pukotine: dubrovački vlasteoski klanovi*, Zagreb – Dubrovnik 2009.
- Vekarić, N. et al.: *Vrijeme ženidbe i ritam poroda: Dubrovnik i njegova okolica od 17. do 19. stoljeća*, Zagreb – Dubrovnik 2000.
- Vrandečić, Josip – Bertoša, Miroslav: *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novome vijeku*, Zagreb 2007.
- Vrbanus, Milan: *Društveno-ekonomske prilike u Slavoniji krajem 17. i početkom 18. stoljeća*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2005.